

Az egyetemes kultúra emlékeinek „magyar kultúrtörténeti vonatkozásai”

Szemponatok kulturális javak védetté nyilvánításához

Kulturális Javak Bizottsága állásfoglalása

Budapest, 2014. június 2.

Preambulum

A Kulturális Javak Bizottsága mint a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltató Központ mellett, elsősorban a védetté nyilvánítások során közreműködő tanácsadó testület a magyarországi kulturális javak megőrzése és védelme mellett kiemelten fontosnak tartja a magyarországi kulturális javak, illetve a róluk való ismeretek gyarapítását. Teszi ezt annak tudatában, hogy a 20. századi magyar történelem sorsfordító eseményei során a kulturális javaink jelentős része elpusztult, illetve az országhatárokon kívülre került. Ezért meggyőződése szerint elő kell segíteni azt, hogy ezek a tárgyak újra Magyarországon láthatóak, kutathatóak, a szakemberek és a gyűjtők számára elérhetőek legyenek. Ennek érdekében a védettség intézménye nem akadályozhatja azoknak a tárgyaknak a hazajutását, melyeknek magyar kulturális vonatkozásuk van, akkor sem, ha a tárgyak áramlásának végállomása nem minden esetben Magyarország. Fontosnak tartjuk kijelenteni, hogy a védettség intézménye nem a tárgyak Magyarországra történő szabad áramlását korlátozza, hanem az országban megtalálható kiemelkedő jelentőségű és pótolhatatlan kulturális javaink megőrzését és itthon tartását szolgálja.

Jogi, eljárási háttér

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény (a továbbiakban: Kötv.) alapvető célkitűzése „a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség megőrzése”. Éppen ezért az ingó műtárgyak, műkincsek, kulturális javak védetté nyilvánítása esetén a dolog természetéből adódóan az egyetemes kultúra emlékei mindig is a védési eljárások tárgyát képezték. Ugyanakkor a törvény további, nem örökségvédelmi (pl. tulajdonosi) szempontokat is figyelembe véve korlátozza a védetté nyilvánítható kulturális javak körét, kizárva a védési eljárásokból többek között „a magyar kultúrtörténeti vonatkozással nem rendelkező, a tulajdonos (birtokos) által bizonyítottan 50 évnél nem régebben az ország területére került kulturális javakat”. (Kötv. 47.§ (2) bek. d) pont) Ez alapján az egyetemes kulturális örökség kapcsán megállapítható, hogy:

- a) (egyéb örökségvédelmi szempontok alapján) védetté nyilvánítható, és a védetté nyilvánítás során külön nem szükséges vizsgálat tárgyává tenni a magyar kultúrtörténeti vonatkozásokat, ha az érintett kulturális tárgy 50 évnél régebben került Magyarországra;
- b) (egyéb örökségvédelmi szempontok alapján) védetté nyilvánítható, és a védetté nyilvánítás során külön nem szükséges vizsgálat tárgyává tenni a magyar kultúrtörténeti vonatkozásokat, ha az érintett kulturális tárgy esetén a tulajdonos (birtokos) nem tudja bizonyítani, hogy az 50

évnél nem régebben került Magyarországra (azaz: a Magyarországra kerülésének időpontja nem ismert);

- c) a védetté nyilvánítás előfeltételének tekintendő, és a védetté nyilvánítás során külön vizsgálni kell a magyar kultúrtörténeti vonatkozásokat, ha bizonyított, hogy az érintett kulturális tárgy 50 évnél nem régebben került Magyarországra.

A „magyar kultúrtörténeti vonatkozások” vizsgálatát alapvetően az előbbi szempontok alapján tekintjük át.

Kutatási háttér

A „magyar kultúrtörténeti vonatkozások”, különösen is a proveniencia kutatása a hazai örökségvédelemben nem tartozik a régóta művelt részterületek közé. Bizonyos esetekben (pl. magyar képzőművészet emlékei) már több évtizedes múltja is van, ugyanakkor az egyetemes művészet emlékei esetén a korábbi közgyűjteményi kutatások erre nem tértek ki, a hangsúlyt inkább a művészi kivitelre, annak színvonalára (kvalitásra) helyezték. A védetté nyilvánított műtárgyállomány keletkezésének első és számszerűleg legjelentősebb időszakában (a minisztériumi, illetve közgyűjteményi védek éveiben: 1949-1998 között) a védelem a tulajdonosok számára a szocialista államhatalom súlyosan korlátozó intézkedése volt, ezért a számukra előírt bejelentési kötelezettséget igyekeztek lehetőleg elkerülni, és a tárgy jelentőségét (beleértve az azt alátámasztó származástörténeti adatokat is) eltitkolni. A bejelentési kötelezettség következtében ugyanakkor a védetté nyilvánítást előkészítő múzeum számára sem volt érdekes adat a származástörténet, hiszen a védetté nyilvánítást nem az alapozta meg. (Hanem elsősorban a tárgy kora és minősége, melyek megléte már önmagában is elegendő volt a védelem kimondásához.) A 2000-es évek előtt kimondott védelem esetén az egyetemes kultúra emlékeinél ezért ritkán van adatunk a provenienciáról, azaz a származástörténetről, korábbi tulajdonosokról. A 20. század sorsfordító eseményei (világháborúk, országrészek elcsatolása, kitelepítések, elkobzások, államosítások stb.) révén a származástörténeti adatok (pl. családi hagyományozás, emlékezet) és azok írott forrásai is pótolhatatlanul elvesztek, így egy-egy tárgy származása is csak ritkán vezethető vissza az 1945 előtti időszakra, vagy csak hiányosan, illetve nem minden kétséget kizáró módon. (Pl. egy fénykép vagy pontosabb leíróadatok nélküli szóveges tárgyleírás nem mindig elegendő egy tárgy beazonosítására.)

Egyértelműen dokumentált magyar kultúrtörténeti vonatkozások:

1) Nyilvánvaló (nem vitatható) magyar kultúrtörténeti vonatkozásnak tekinthető, ha egy kulturális tárgy esetében a következő szempontok közül legalább egy fennáll:

- a) Magyarország mindenkori területén készült a tárgy (pl. 17. századi brassói ötvösjegyet hordoz);
- b) magyar(országi) személy megbízásából készítették a tárgyat (pl. Mátyás király Corvinái);
- c) ismert magyar(országi) személyiséget ábrázol a tárgy (pl. magyar királyt);
- d) Magyarország mindenkori területén lévő helyszínt (települést, annak részletét, azonosítható épületet, tájegységet) ábrázol a tárgy;
- e) magyar nemzeti jelképet ábrázol a tárgy (pl. Patrona Hungariae-t);
- f) magyar nyelvű szóveget hordoz a tárgy;
- g) a Magyar Államra, Magyarországra mindenkori területére, vagy magyarországi eseményre utaló szóveget hordoz a tárgy (pl. 18. századi angol útleírás Magyarországról);

- h) (közvetlen) felhasználásával Magyarország mindenkori területén újabb tárgy jött létre (pl. egy 16. századi német értekezés, melynek magyar nyelvű fordítását is elkészítették);
 - i) jelentős magyar(országi) provenienciája van a tárgynak (pl. korábban ismert magyar magán-, vagy közgyűjteménynek a része volt);
 - j) Magyarországon használatban volt tárgy (pl. hivatalosan elfogadott fizetőeszköz volt).
- Önmagukban a védetté nyilvánítást nem alapozzák meg, azonban az előbb felsorolt szempontokat kiegészítik, erősítik az 50 évnél nem régebben Magyarországra került kulturális javak esetén a következő szempontok:
- k) magyar(országi) kutatási eredmények kötődnek a tárgyhoz (pl. magyar kutató tudományos eredményeket állapított meg és tett közzé róla);
 - l) Magyarország területén nyilvánosan bemutatták a tárgyat (pl. kiállításon, aukción).

Általánosan feltételezhető magyar kultúrtörténeti vonatkozások:

2) A magyar nemzet, a magyar állam és Magyarország mindenkor egy nemzetközi összefüggésrendszerben létezett, a honfoglalás óta az európai, a nyugati kultúrkör részeként, abba ágyazódva, ahhoz szervesülve, annak eredményeit felhasználva és gyarapítva működött. Ezért az európai, antik ókori, majd nyugati és részben a keleti (ortodox) kereszténységre épülő európai kultúra emlékei Magyarország területén is keletkezettek, vagy használatba, vagy bármilyen céllal ide kerülhettek, és ilyen módon hazánk ezen tárgyak felbukkanási helye is lehet. Az állandó kulturális kapcsolatok miatt rendszeresen előfordult, hogy más országokból idekerült alkotók Magyarországon, vagy magyar megrendelésre készítették alkotásaikat, melyek adott esetben önmagukban semmiféle magyar sajátosságot nem mutatnak.

3) Az egyetemes kultúra emlékei áttételesen mindig is hatással voltak a magyar kulturális életre, egy-egy idekerült tárgy révén folyamatosan befolyásolták a környezetük, a velük érintkezésbe kerülők életét. Adott esetben művészeket (pl. festőket, írókat, zenészeket) indíthattak alkotásra, vagy éppen másokat hasonló tárgyak megszerzésére, gyűjtésére sarkallhattak, míg a tulajdonosaikra, azok szűkebb és tágabb ismeretségi körére is folyamatosan hatással voltak, kulturáltságukat, érdeklődésüket, ízlésüket folyamatosan befolyásolták. (Pl. egy vidéki kistelepülésen egy-egy jelentős műalkotás, vagy gyűjtemény komoly kulturális hatást válthatott ki – még akkor is, ha magántulajdonként csak szűkebb körben volt ismert, hiszen így is példát adhatott művelődésre, műgyűjtésre, utazásra stb.) Egy ország, egy tájegység kulturáltságának, művészetek iránti fogékonyságának is fokmérője, hogy milyen kulturális javakat birtokolnak a lakói.

4) Egy tárgynak a magyarországi őrzése, hatása annál jelentősebb lehet, minél hosszabb időszakon át volt itt. A magyar történelem, a tulajdonosi viszonyok és a műtárgymozgások ismeretében megállapítható, hogy az egyetemes kultúra emlékei túlnyomó részt az első világháború kitörését (1914) megelőző időkben kerültek hazánkba. Egyrészt a saját készítési korukban (akár a középkorban, vagy későbbi évszázadokban is), vagy az 1880-as évek és 1914 közötti nemzetközileg is jelentős hazai műgyűjtői fellendülés időszakában. Ezt követően még az 1930-as évekig kerültek be Magyarországra műtárgyak, de az első világháborút követően hazánk már inkább forrásországnak számított, ahonnan a műtárgyak kifele áramlanak. Az 1945 utáni időkben pedig szinte minden műtárgybehozatal megszűnt, 1990-ig gyakorlatilag elapadt a behozatali forgalom. Az 1990-es politikai, gazdasági változások következtében is – a kiviteli forgalom megélénkülése miatt – inkább szűkült a hazai műtárgyállomány: az egyetemes kultúra és művészet emlékeit (amelyeknek, mint láttuk, magyar vonatkozásaik is bőségesen lehetnek) a gazdagabb nyugati felvevőpiacok folyamatosan szívják el, míg

a behozatali forgalom túlnyomórészt a kifejezetten magyar vonatkozású műtárgyállományra korlátozódik. A mai műgyűjtők között egyre kevésbé népszerű téma a régi külföldi művészet, a hazai kereslet ezek iránt csökken, így ezek értékesítési lehetőségei, és ezáltal befektetési értékük is alacsonyabb. Ezért a gyakorlatban általában feltételezhető, hogy egy-egy értékesebb, az egyetemes kultúra körébe tartozó alkotás még 1914 előtt, de bizonyosan 1945 előtt került hazánkba. A műtárgyforgalom nemzetközi és hazai törvényszerűségeinek ismeretében, a magyarországi pénzügyi és kulturális lehetőségeket is figyelembe véve, e folyamatokban a közeljövőben sem számíthatunk gyökeres változásokra.

Az 1) pontban felsorolt közvetlen bizonyítékok hiányában a 2)-4) pont alatt felsorolt szempontok teszik indokolttá, hogy az egyetemes kultúra emlékei közül mindazt a magyar(országi) kulturális örökség részének tekintsük, és ilyen módon a védetté nyilvánítását mérlegelhessük, melyek esetén a behozatal időpontja nem ismert. (Nyilvánvalóan e gondolatra épül az örökségvédelmi törvény által a tulajdonos (birtokos) számára előírt, a behozatal tényére, időpontjára vonatkozó bizonyítási kötelezettség is.) Természetesen a fentiekben leírt szempontok a védetté nyilvánítást önmagukban nem teszik indokolttá, ahhoz szükséges a fentiek meglétén túl az is, hogy az adott kulturális tárgy kiemelkedő jelentősége és pótolhatatlan jellege további szempontok alapján (szakértői véleményben) is bizonyított legyen.

* * *

A fenti állásfoglalást három soron következő ülésén megvitatta, majd a 2014. június 2-i ülésén elfogadta *A Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ*ról szóló 310/2012. (XI. 6.) Korm. rendelet 10. §-a alapján létrehozott Kulturális Javak Bizottsága (KJB), mint a kulturális javak védetté nyilvánítási eljárásaiban, a hatóság mellett működő állandó szakmai tanácsadó testület.

Budapest, 2014. június 2.

Dr. Király Erzsébet sk.

a KJB elnöke

Dr. Buzinkay Péter sk.

a KJB titkára